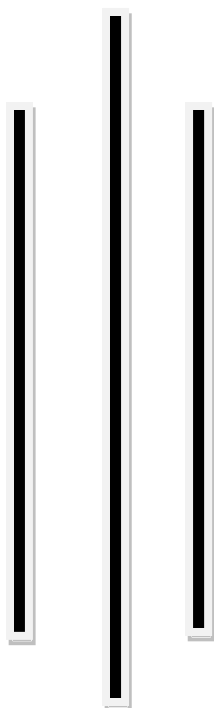

कल्पवासीहरुको सम्बन्धमा गरिएको अध्ययन प्रतिवेदन, २०७३

महिला, बालबालिका तथा समाजकल्याण मन्त्रालय
सिंहदरवार, काठमाण्डौं ।

कल्पवासीहरुको सम्बन्धमा गरिएको अध्ययन प्रतिवेदन, २०७३

१. भूमिका:-

हिन्दुधर्ममा आस्था राख्ने मानिसहरुको जीवनको अन्तिम उद्देश्य प्रसिद्ध तिर्थस्थलमा देह त्याग गर्दा त्यस पछिको जीवन जन्ममृत्युको बन्धनबाट मुक्त भई ईश्वरको नजिक रहन पाउने विश्वास गरिन्छ। केही दशक अगाडिसम्म नेपालबाट समेत वृद्धवृद्धाहरु काशीवास जाने र त्यही देह त्याग गर्ने प्रचलन छदैथियो। अहिले काशीवास जाने क्रम घटेको छ, तापनि नेपालकै प्रसिद्ध तिर्थस्थल जस्तो पाल्पाको रिडी, स्याङ्जाको केलादीघाट तथा तनहुँको देवघाटमा कल्पवास बस्ने प्रचलन रहेकै छ।

जीवनका विभिन्न चरणमा मानिसले बालक, युवक र वृद्धावस्था पार गर्दै आफ्नो कार्यहरु पूर्ण गरिरहेको हुन्छ। हिन्दु धार्मिक मान्यता अनुसार मानव जीवनलाई व्यक्तिगत संस्कारको लागि चारवटा आश्रम बनाइएका छन्- ब्रह्मचर्य, गृहस्थ, वानप्रस्थ र संन्यास आश्रम। मनुस्मृतिमा एक आर्यको जीवनलाई चार भागमा विभाजन गरिएको छ। जसलाई आश्रम भनिन्छ, ब्रह्मचारी, वा शिष्य अवस्था, गृहस्थ वा घरेलु जीवन, तपस्वी वा वानप्रस्थ आश्रम र यति वा साधु अवस्था।

सुरुको २५ वर्ष ब्रह्मचर्य आश्रम भनिएको छ। यस आश्रममा रहंदा विद्यार्थीले नियमित स्वाध्याय, नित्य स्नान, अग्नि सेवा, भिक्षाटनबाट जीविकोपार्जन गर्ने र सधैं गुरुको समीप रहनु पर्ने नियम पालन गर्नु पर्छ। गुरु अनुपस्थित रहेमा गुरुपुत्र वा समान शाखाध्यायीको संगत गर्नु पर्ने नियम पनि बनाइएको थियो। यो नियम दीक्षारम्भ समारोहमा पालन गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरिन्थ्यो। जसलाई उपनयन संस्कार भनिन्छ। उपनयनको अर्थ हो गुरु समक्ष लैजानु। गुरुकुल आश्रममा दीक्षान्त समारोह गरी ५० वर्ष उमेरसम्म गृहस्थ आश्रममा बस्ने निर्देश दिई विद्यार्थीहरूलाई घर पठाइन्थ्यो। यस समारोहमा उनीहरूलाई भावी जीवनलाई सुखी गर्नु पर्ने कामको बारेमा निर्देश दिइन्थ्यो। सुरुका २५ वर्षको जीवन ज्यादै कठोर र अनुशासित बनाइएको छ। यसमा आज्ञाकारिता, अध्ययनशीलता, पवित्रताको विकास गरिएको छ।

गृहस्थ आश्रमको अर्थ हो घरेलु जीवन। जीवनको सक्रिय अवस्था अर्थात् २५ देखि ५० वर्षसम्मको उमेरलाई गृहस्थ आश्रम भनिएको छ। हिन्दुधर्म शास्त्रहरुमा गृहस्थ आश्रमलाई सबै आश्रमहरुको आधार र सबै भन्दा महत्त्वपूर्ण आश्रम भनिएको छ। मनुस्मृतिमा गृहस्थ आश्रमको महत्त्व यस प्रकार बताइएको छ।

यथा नदीनदाः सर्वे सागरे यान्ति संस्थितिम् ।

तथैवाश्रमिणः वै गृहस्थे यान्ति संस्थितिम् ॥

जसरी समुद्र प्राप्त नहुञ्जेल खोला, नदी घुमिरहनछन् त्यसै गरी अन्य आश्रम गृहस्थ आश्रम वरिपरि नै घुमिरहनछन्। यस आश्रमका कर्तव्यमा विवाह, दाम्पत्य सुख, सन्तान उत्पादन र लालन पालन, धन आर्जन, दान, अतिथि सत्कार, मान्य जनको आदर, यज्ञ गर्नु गराउनु तथा शास्त्र चर्चा जस्ता कुरा

पर्दछन्। हिन्दु शास्त्रमा यज्ञको कर्तव्य गृहस्थलाई भनिएको छ सन्न्यासीलाई होइन । सन्तान उत्पादनबाट तीन ऋणमध्ये एक पितृ ऋणबाट मुक्ति हुन्छ भनिएको छ । ब्रह्मचर्य आश्रममा सञ्चित ज्ञानलाई यस आश्रममा प्रयोग गरिन्थ्यो । दोस्रो अवस्था, जुन २५ वर्षपछि सुरु हुन्छ, मा विवाहित जीवनका सारा कर्तव्य समावेश हुन्छन् । यसमा व्यक्तिगत र सामाजिक जीवनका जसमा दान दिनु, यज्ञयाग, र कर्मकाण्ड सामेल हुन्छन् ।

गृहस्थ पछिका २५ वर्ष अवधि (५० देखि ७५ वर्ष) लाई वानप्रस्थ भनिएको छ । वानप्रस्थ शब्दको अर्थ हो वनतिर प्रस्थान गर्न तैयार भएको अवस्था । वास्तवमा वानप्रस्थ जीवन संन्यास जीवनका लागि अभ्यास हो । शतपथ ब्राह्मण काण्ड १४मा भनिएको छ ।

ब्रह्मचार्यश्रमं समाप्य गृही भवेत् गृही भूत्वा वनी भवेद्वनी भूत्वा प्रव्रजेत् ।
ब्रह्मचर्यं पछि गृहस्थ, गृहस्थ पछि वानप्रस्थ र त्यस पछि संन्यास लिनु पर्छ ।

जीवनको अन्तिम समय (७५ वर्ष पछि) मा संन्यास आश्रमको व्यवस्था गरिएको छ । यस आश्रममा इन्द्रिय संयम, कुनै उद्योग नगर्नु, अकिञ्चन रहनु, संग छोड्नु, अनेक घरमा भिक्षा मागेर जीवन पालन गर्नु, वनमा बस्नु, बाहिर र भित्र पवित्र रहनु, हिंसा नगर्नु, सत्य बोल्नु, कसै माथि रीस नगर्नु, क्रुर नहुनु, सहनशील हुनु, यति नियम निर्धारण गरिएको छ ।

ज्येष्ठ नागरिकहरुले जीवनको उत्तरार्द्धमा सम्मानपूर्वक जीवन व्यतित गर्न पाउनु उनीहरुको अधिकार हो । ज्येष्ठ नागरिक ऐन २०६३ र नियमावली २०६५ ले पनि यस्तो व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने प्रयास गरेको छ । मानव आफूले विभिन्न विधामा समाज र देशका लागि जतिनै कार्य गरेपनि वृद्धा अवस्थामा आफुबोझ भएको तितोसत्य हामीमाझ प्रस्तुत भईरहेको पाइन्छ । यसरी वृद्धा अवस्थामा परिवारबाट बहिष्कृत हुने मानिसहरुको संख्या पनि कम छैन । त्यसैगरी विभिन्न धार्मिक केन्द्रमा आश्रित कल्पवासीहरुको संख्या पनि उल्लेख्यमात्रामा नै रहेको पाइन्छ । तर उनीहरुको जीवन, भोगाइ र समस्याको बारेमा कुनै निकाय, वा संस्थाबाट अध्ययन गरिएको पाइदैन । त्यसैले यस मन्त्रालयको कार्य क्षेत्रमा पर्ने यस्ता कल्पवासिहरुको सम्मान पूर्वक जीवन व्यतित गर्न पाउने अधिकारको संरक्षण गर्न जरुरी ठानी मन्त्रालयले कल्पवासीको रूपमा विभिन्न धार्मिक क्षेत्रमा बसेका कल्पवासिहरुको अध्ययन गर्ने क्रममा यो अध्ययन देवघाट क्षेत्र र केलादिघाट क्षेत्रमा कल्पवासीहरुको रूपमा बसेका कल्पवासीहरुमा केन्द्रीत गरी वृद्धा अवस्थामा कल्पवासमा बसेका कल्पवासिहरुको विषयमा केही भएपनि प्रकाश पार्ने र साथै कल्पवासीहरुका समस्या र यसको समाधान खोज्ने प्रयत्न गरेको छ ।

२. अध्ययनको उद्देश्य:

यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य धार्मिक स्थलहरूमा आश्रय लिई बसेका कल्पवासीको थोरैभएपनि आर्थिक, सामाजिक तथा पारिवारिक पक्षको अध्ययन गर्नु हो भने यस अध्ययनका विशिष्ट उद्देश्यमा यस्ता व्यक्तिहरूको स्वास्थ्य, सामाजिक पक्ष तथा परिवारबाट अलग रहनुका कारणहरूको बारे अध्ययन गरी आवश्यक सुझाव सहितको प्रतिवेदन पेश गर्नु रहेको छ ।

३. अध्ययनको सीमा:

पाल्पाको रिडी, स्याङ्गाको राम्दी र केलादीघाट तथा तनहुँको देवघाट जस्ता धार्मिक तिर्थस्थलमा वृद्धवृद्धाहरु कल्पवासीहरुको रूपमा बसेका छन् तापनि यस अध्ययनले तनहुँको देवघाट र स्याङ्गाको केलादीघाटमा रहेका कल्पवासीहरुको मात्र अध्ययन गरिएको छ । यसबाट अन्य स्थानमा रहेका कल्पवासीहरुका सम्पूर्ण यथार्थताको प्रतिनिधित्व नहुन पनि सक्ने देखिन्छ ।

४. अध्ययनको विधि:

धार्मिक तिर्थस्थलमा रहेका कल्पवासीहरुको बारेमा जानकारी लिन विभिन्न विधिहरु अपनाइएको छ ।

४.१ प्रश्नावली सर्वेक्षण:-

यस अध्ययनलाई पूर्ण रूपमा सफल बनाउन विभिन्न प्रश्नहरुको सहायताले यस्ता व्यक्तिहरुको थोरै भएपछि आर्थिक सामाजिक पक्षहरुलाई समेटेर अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको छ । प्रश्नावलीमा कल्पवासीहरुको विभिन्न समस्या उनीहरुहरुको यस ठाउँमा बस्नुको कारण, आफूले यस क्षेत्रमा बस्दा तिर्नुपरेको शुल्क/रकम तथा सरोकारवालाले उनिहरुको पुनर्स्थापना गर्नको लागि गर्नुपर्ने पहलहरुको बारेमा सुझाव लिने प्रयत्न गरिएको छ ।

४.२ अन्तरक्रिया:

यस मन्त्रालयबाट गर्न लागेको यस अध्ययनमा विभिन्न जिल्ला ज्येष्ठ नागरिक कल्याण समितिका पदाधिकारी तथा अन्य जानकार व्यक्तिहरूसँग अन्तरक्रिया गरी सल्लाह सुझावहरु लिने प्रयत्न गरिएको थियो ।

४.३ अवलोकन:

अध्ययनको क्रममा देवघाट र केलादीघाट क्षेत्रमा कल्पवासीहरु बसेका कुटी लगायत त्यहाँको सामाजिक, आर्थिक अवस्था अवलोकन गरिएको थियो ।

५. तथ्यांकीय विश्लेषण:-

५.१ अन्तरक्रिया गोष्ठी

अध्ययनको क्रममा चितवनमा जिल्ला ज्येष्ठ नागरिक कल्याण समितिका पदाधिकारी तथा अन्य सरोकारवाला व्यक्तिहरूसँग अन्तरक्रिया गरिएको थियो । अन्तरक्रिया गोष्ठीमा उठेका मुख्यमुख्य सबालहरु निम्नानुसार रहेका छन् ।

- जेष्ठ नागरिकहरुप्रति सम्मान गर्ने बातावरण तयार पार्नको लागि पारिवारिक र सामुदायिक सचेतना कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने ।
- कल्पवासिको रुपमा रहेकाहरुको सुरक्षाको लागि विशेष कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने ।
- देवघाट क्षेत्रमा बाँदरले अति दुखदिने भएकोले बाँदर नियन्त्रण कार्यक्रम हुनुपर्ने ।
- देवघाटका कुटीहरु खरिदबिक्रिको लागि छुट्टै नीति हुनुपर्ने ।
- देवघाटमा थुप्रै कल्पवासीहरु बस्ने भएकोले जेरियाट्रिक सेवा सहितको अस्पताल संचालनमा ल्याउनुपर्ने ।
- संचार माध्यामवाट जेष्ठनागरिकहरुको सम्मान बढाउने कार्यक्रम प्रसारण गर्नुपर्ने ।
- विध्यालयस्तरमा पाठ्यक्रममा जेष्ठनागरिक सम्बन्धी विषय समाबेस गर्नुपर्ने ।
- श्रीमानले छाडेर कल्पवासमा बसेका महिलाहरुलाई विधवा सरह सामाजिक सुरक्षा भत्ता दिनुपर्ने ।
- आश्रममा बाध्यवादन लगायत धार्मिक मनोरञ्जनका सामाग्रीहरु हुनुपर्ने ।

५.२ देवघाट क्षेत्रमा गलेश्वर आश्रमका पदाधिकारीहरूसँगको अन्तरक्रिया बैठकमा छलफल भएका विषयहरु:-

- गलेश्वर आश्रमले चारवटा उद्देश्य सहित कार्य संचालन गरेको उद्देश्यहरु: स्वास्थ्य, गुरुकुल शिक्षा, वृद्ध सेवा र अन्न क्षेत्र ।
- गलेश्वर आश्रम क्षेत्रमा हस्पिटलको आवश्यकता रहेको
- कल्पवासीहरु यही बस्नै गरी आउने तर हस्पिटल लाने नाममा अन्न लगिने गरेकोले समस्या रहेको,
- अशक्त वृद्धहरुको लागि स्याहारकर्ताको आवश्यकता रहेको,
- देवघाटमा नुहाउनेहरुको लागि Rafting सहित उद्धार टोलीको आवश्यकता छ ।
- केही व्यक्ति चोरी गर्ने र होहल्ला समेत गर्ने भएकोले थप सुरक्षाको आवश्यकता छ ।

५.३ अबलोकनको क्रममा देखिएका बिषयहरु

- देवघाटमा करिब २५० कुटीहरुमध्ये हाल २०० वटामा र केलादिघाटमा करिब ४० वटामध्ये ३० कुटीहरुमा कल्पवासिहरु रहेका ।
- केही कुटीहरु जीर्ण तथा भत्किएको अवस्थामा रहेकोले मर्मत गर्नुपर्ने देखिएको ।
- केही कल्पवासिहरु अति अशक्त रहेको तर उनिहरुको स्याहार गर्ने स्याहारकर्ता नरहेको ।
- कुटीहरुको आकार प्रकार र स्वरुप फरकफरक रहेको ।
- कुटी भएका वरीपरीका भागहरु सरसफाई तथा व्यवस्थित नरहेको ।

५.४ प्रश्नावली सर्वेक्षणको नतिजा

चितवनको देवघाट र स्याङ्गाको केलादीघाटमा गरी जम्मा ६६ जना कल्पवासीहरूसँग प्रश्नावली सर्वेक्षण गरिएको थियो । प्रश्नावली सर्वेक्षणको नतिजा तपसिल बमोजिम रहेको छ ।

तालिका न. १ : सर्वेक्षणमा सहभागीहरुको व्यक्तिगत विवरण

क्र.सं.	उमेर समूह	संख्या	प्रतिशत
१	५०-५९	१५	२२.७२
२	६०-६९	१६	२४.२५
३	७०+	३५	५३.०३
	जम्मा	६६	१००

यसरी अध्ययनमा ५०-५९ उमेर समूहक १५ जना सबभन्दा कम २२.७२ प्रतिशत रहेकोमा सबभन्दा बढि ७० वर्ष भन्दा माथि ५३.०३प्रतिशत बसेको पाइयो ।

तालिका न. २ : जातजाति अनुसारको वर्गिकरण

क्र.सं.	जातजाति	संख्या	प्रतिशत
१	ब्राम्हण	६२	९३.९४
२	क्षेत्री	००	००
३	अन्य	४	६.०६
	जम्मा	६६	१००

अध्ययनमा जातजाति अनुसारको आधारमा ब्राम्हण ६२ जना सबभन्दा बढि ९३.९४ प्रतिशत बसेको पाइयो । अन्य जातीबाट मात्र ४ जना कल्पवासी बसेको पाइयो । यसरी ब्राम्हण समुदाय सबैभन्दा बढि बसेको पाइयो ।

तालिका न ३ : वैवाहिक स्थिति

क्र.सं.	विवरण	संख्या	प्रतिशत
१	विवाह नभएको	५	७.५८
२	विवाह भएको	६१	९२.४२
३	छुट्टिएको	००	००
४	पारपाचुके	००	००
	जम्मा	६६	१००

अध्ययन सर्वेक्षणमा वैवाहिक स्थितिमा विवाह नभएको भन्दा विवाह भएको ६१जना अर्थात ९२.४२ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

तालिका न. ४: बालबच्चा सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	विवरण	संख्या	प्रतिशत
१	बच्चा नभएको	२६	३९.४०
२	१ वटा बच्चा भएको	१०	१५.१६
३	२ वटा बच्चा भएको	९	१३.६३
४	३ वटा बच्चा भएको	६	९.०९
५	३ वटा भन्दा माथि बच्चा भएको	१५	२२.७२
	जम्मा	६६	१००

बालबच्चा सम्बन्धी विवरणमा अध्ययन गर्दा बच्चा नभएका २६जना अर्थात ३९.४० प्रतिशत रहेको पाइयो र ३ भन्दा बढि बच्चा भएको १५ जना २२.७२ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

तालिका न. ५ : कल्पवासीको रुपमा बस्न आउनुको कारण

क्र.सं.	विवरण	संख्या	प्रतिशत
१	धर्म गर्न	४०	६०.६१
२	विधवा भएर	७	११.६१
३	घर हेला गरेर	९	१३.६३
४	सन्तान नभएर	३	४.५४
५	अन्य कारण	७	१०.६१
	जम्मा	६६	१००

कल्पवासीको रूपमा यहाँ आउनुको कारण सोधिएकोमा धर्म गर्न आएको भन्नेको बाहुल्यता रहेको थियो जसमा ६०.६१ प्रतिशत कल्पवासीहरूले धर्मकर्मको आस्थाको लागी कल्पवासीको रूपमा बसेको बताएका थिए ।

तालिका न ६ : कल्पवासीको रूपमा बसेको अवधि

क्र.सं.	वर्ष	संख्या	प्रतिशत
१	५ भन्दा कम	१२	१८.१८
२	६-१०	४	६.०६
३	११-२०	१३	१९.७०
४	२१+	३७	५६.०६
	जम्मा	६६	१००

कुटिमा बसेको अवधि सम्बन्धी अध्ययन गर्दा २४.२४ प्रतिशत १० वर्ष अवधि बसेको पाइयो भने सबै भन्दा बढि अवधि २१ वर्ष भन्दा माथि ५६.०६ प्रतिशत बसेको पाइयो ।

निष्कर्ष:-

परिवार र समाजमा योगदान पुऱ्याएका व्यक्तिहरूले आफ्नो उत्तरार्धमा हक अधिकार सहित बाँच्न पाउनुपर्ने भएता पनि उनीहरू विभिन्न कारणले कल्पवासीको रूपमा जीवन व्यतित गरिरहेका छन् । छोराछोरीले नहेरेर, छोराछोरी नभएर, परिवारमा बस्ने वातावरण नभएर, सौता ल्याएर, विधवा भएर कल्पवासीका रूपमा रहेका व्यक्तिहरूको संख्या उल्लेख्य छ भने स्वच्छाले बस्नेहरूको संख्यापनि त्यतिकै रहेको छ । यस क्षेत्रमा रहेका कल्पवासीहरूको समस्याहरू: परिवार नभएर, परिवारमा बस्ने वातावरण नभएर, बाल विधवा भएर तथा धर्म कर्म जस्ता कारण भएता पनि प्राय सबैको भोगाइ एकै खालको रहेको छ । यसरी धार्मिक क्षेत्रमा बस्ने कल्पवासीहरू मध्ये पनि प्राय जसो महिला भएको, र थोरै मात्र विधवा, पुरुष र युवक भएको पाइएको छ । यसरी कल्पवासीको रूपमा रहेका व्यक्तिहरूले आफू बसे वापत पैसा तिरेको, आफैले घर बनाएको पनि देखिन आएको छ । कुटीहरूको खरिद विक्रिमा भने पारदर्शिता तथा स्तरिय मापदण्डको अभाव देखिएको छ ।

सुझावहरू:-

1. वृद्धवृद्धाप्रति सम्मानको भावना बढाउनुपर्ने, देवघाटमा रहेका कल्पवासीहरूको विषयमा अध्ययनको क्रममा विधवा भएका तथा सन्तान नभएकाहरू जो परिवारबाट अपहेलित भएका एवं सन्तान भएर पनि छोराबुहारीबाट मिठो बोली, सम्मानजनक व्यवहार नपाएर कल्पवासीहरूका रूपमा बस्न आएकाहरूको संख्या स्वइच्छाले आउनेहरूको संख्या उल्लेख्य (४० प्रतिशत) रहेको देखिन्छ । अतः परिवारका मान्यजनहरूलाई उचित मान सम्मान र मर्यादा बढाउने किसिमका कार्यक्रम मन्त्रालयले प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयन गर्नुपर्ने र यस्ता

कार्यक्रमहरुमा पारीवारिक, रेडियो, टेलिभिजन, पत्रपत्रिकाको माध्यमबाट सचेतनामूलक कार्यक्रम तयार गरि लागु गर्नु पर्ने देखिन्छ । त्यस्तै किसिमले सन्देशमूलक सामाग्रीहरु तयार गर्ने, स्थानीय निकायको गाउँ, वडास्तरबाट आफ्ना बाबु आमा लगायत, घरमा रहेका निसन्तान वृद्धवृद्धाहरु, एकल महिला/पुरुषलाई राम्रोसंग रेखदेख पालनपोषण गर्ने छोराबुहारीलाई हरेक अर्न्तराष्ट्रिय ज्येष्ठ नागरिक दिवसमा सम्मान गर्ने कार्यक्रम लागु गर्नुपर्ने ।

२. देवघाटस्थित कल्पवासीहरुका बस्ने कुटीहरु, विजुली, पानी तथा व्यवस्थापन गलेश्वर आश्रमबाट भैरहेको देखिन्छ । भुकम्पबाट भत्किएका कुटीहरुको निर्माण तथा मर्मतको योजना देखिदैन । कल्पवासीले एकपटक गलेश्वर आश्रमले निश्चित रकम लिएर कुटी हस्तान्तरण गरेपछि सो कुटीको मर्मत सम्भार सरसफाई आदी सम्बन्धित कल्पवासीले गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । कल्पवासीले कुटी गलेश्वर आश्रमबाट लिएपछि कल्पवासी व्यक्तिको मृत्यु भएपछि उक्त कुटी आश्रम कै हुने व्यवस्था छ । कुटीहरुको स्तर पनि एउटै किसिमको छैन । कुटीको स्तर बमोजिम कल्पवासीहरुले गलेश्वर आश्रमलाई रकम बुझाएर लिने गरेका छन् । अतः कुटीहरुलाई व्यवस्थित बनाउने सम्बन्धमा देहाय बमोजिम प्रावधान लागु गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

१. कुटीहरुको मर्मत सम्भार देखि कुटीमा हुनुपर्ने न्यूनतम मापदण्ड तोकी कुटी व्यवस्थापन र संचालनमा गलेश्वर आश्रमलाई जिम्मेवार बनाउनुपर्ने ।
२. एउटा कुटीमा बढीमा कतिजनासम्म कल्पवासी बस्न पाउने, त्यस्ता कुटीहरुको क्षेत्रफल, भान्सा, सुत्ने कोठा, ट्वाइलेट, खानेपानी, विजुली, तुलसीको मष्ट आदीको विषयमा देवघाट क्षेत्र विकास समिति र गलेश्वर आश्रमले समन्वय गरेर तय गर्नुपर्ने र सोको जानकारी महिला तथा बालबालिका कार्यालय र मन्त्रालयलाई दिनुपर्ने ।
३. भुकम्पबाट क्षति भएका कुटीहरुको मर्मत सम्भार गर्ने काममा देवघाट क्षेत्र विकास समितिको समन्वयमा गलेश्वर आश्रमले गर्नुपर्ने । कुटीहरुको नयाँ निर्माण एवं मर्मत सम्भारको लागि लाग्ने खर्चको विषयमा क्षेत्र विकास समितिले व्यवस्था गरी आश्रमलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने । केही कुटीहरु मर्मतको लागि आगामी आ.ब. मा मन्त्रालयले समेत बजेटको व्यवस्था गरेको छ ।
४. हाल २५० वटा जति कुटीहरु रहेका र सो कुटीहरु गलेश्वर आश्रमतर्फ निश्चित रकम लिएर कल्पवासीहरुलाई बाँचुन्जेल दिने गरेको देखिन आयो । तिर्न सक्नेबाट रकम लिएर कुटी संचालन गर्नु नराम्रो कुरा होइन । तर तिर्न सक्ने र नसक्नेको विषयमा पनि मापदण्ड तयार गरेर कम्तीमा २५% कुटीहरु गरिव विपन्न कल्पवासीहरुलाई निःशुल्क दिनु न्यायोचित हुने देखिन्छ । कल्पवासीहरु बस्ने कुटीहरु भनेका एक प्रकारको वृद्धाश्रम नै हो । अतः कुटीमा कल्पवासीहरु भर्ना गर्ने, सेवा सुविधा उपलब्ध गराउने तथा कल्पवासीहरुले पालना गर्नुपर्ने आचरणको सम्बन्धमा गलेश्वर आश्रमले विनीयम तयार गरी मन्त्रालयबाट स्वीकृत गराउनु पर्ने ।

3. हाल करिब २०० जना कल्पवासीहरु कुटीमा वसिरहेका छन् र हरेकका लागि छुट्टाछुट्टै कुटी रहेको छ । ६० वर्षदेखि ८०/९० वर्ष सम्मका कल्पवासीहरुले आश्रय लिई रहेका छन् । आफै काम गर्न सक्नेहरुले खानपिनको वन्दोबस्त आफै गर्ने गरेका छन् । नसक्नेहरुको लागि आश्रमले निशुल्क भोजनको व्यवस्था गरेको छ । केही कल्पवासीहरुका लागि घरबाट आफ्ना मान्छे आएर स्याहार सुसार गर्ने गरेको स्थिति पनि रहेको छ भने कोही नभएका वृद्धवृद्धाहरु समेत कुटीमा आश्रित छन् । अतः केही नभएका कल्पवासीहरुको लागि आश्रमले स्याहारकर्ताको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने हुन्छ । यस प्रयोजनको लाग आगामी आ.व.को बजेटमा स्याहारकर्ताको लागि केही बजेट समेत मन्त्रालयले छुट्ट्याएको छ ।
4. कोही नभएका वेसाहारा कल्पवासीहरुको मृत्यु पछि गरिने क्रियाक्रम र त्यसपछिको संस्कार आश्रमले गर्नुपर्ने ।
5. कल्पवासीहरुको लागि मनोरञ्जनको व्यवस्था, तिर्थाटन एवं घुमफिरको समेत व्यवस्था गलेश्वर आश्रमले गर्नुपर्नेछ । यसमा आवश्यकता अनुसार देवघाट क्षेत्र विराम समितिले सहयोग पुऱ्याउनुपर्नेछ ।
6. देवघाट धार्मिक स्थल भएकोले उक्त क्षेत्रमा करिब २०० जनाको हाराहारीमा कल्पवासी रहेका छन् भने देवघाट क्षेत्र विकास समिति, एनआरएन, लाइन्स क्लबले संचालन गरेका वृद्धाश्रम समेत त्यहि भएको हुनाले सो क्षेत्रमा एउटा Geriatric Hospital को आवश्यक देखिएको छ । यसको लागि देवघाट क्षेत्र विकास समितिले गलेश्वर आश्रम र जिल्ला जनस्वास्थ्यमा कार्यालयसँग समन्वय गरी Geriatric Hospital बनाउने पहल गर्नुपर्ने ।
7. अध्ययनको क्रममा ६० वर्ष भन्दा कम उमेरका करिब २३ प्रतिशत कल्पवासिको रुपमा रहेको देखिन आएकोले यो समुहमा पर्ने ब्यक्तिहरुको लागि पुनर्स्थापना कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने ।